

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.19>

НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ І БІДНІСТЬ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Тимошенко В.І.,
*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник
відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ.
e-mail: tymvera@ukr.net*

Тимошенко В.І. Несправедливість і бідність як загроза національній безпеці України.

Аналізується несправедливість, бідність, соціально-економічна нерівність з точки зору факторів, що загрожують національній безпеці України. Джерела несправедливості полягають у природі людини, її природному егоїзмі, прагненні задовольнити свої потреби за рахунок інших людей. Соціальна несправедливість проявляється в конфліктах між суспільством та владою, окремими особами. Економічні прояви несправедливості помітні тоді, коли в соціальних відносинах порушується принцип еквівалентності відплати за працю індивіда чи відбувається нееквівалентне покарання за завдану шкоду. Несправедливість у сфері політичних відносин проявляється як порушення прав і свобод громадян, гарантованих чинним законодавством. Несправедливість у правових відносинах виявляється як порушення принципу рівності всіх громадян перед законом. Досягненню соціально-економічної рівності перешкоджає корупція, що є величезною загрозою національній безпеці. Наслідком несправедливості є розшарування суспільства на багатих і бідних, знищення середнього класу. Несправедливість специфічно впливає на політичні відносини, реалізацію державної політики на всіх рівнях, унеможливує становлення громадянського суспільства. Результат такої форми життєдіяльності людей – маргіналізація та соціально-економічна деградація суспільства, що призводить до криз, конфліктів, аномії, напруженості та соціальних вибухів. Несправедливість, бідність та соціально-економічна нерівність є істотною загрозою національній безпеці. Сучасна наука має дослідити основні фактори відтворення соціальної несправедливості, знайти способи подолання бідності та запровадити дієвий механізм ліквідації соціальної та економічної нерівності. З огляду на поширення в Україні корупції, непритягнення корупціонерів до відповідальності, яка передбачена чинним законодавством, інші порушення закону, можна говорити й про правову нерівність, що неприпустимо в цивілізованій державі та є найбільшою загрозою національній безпеці України.

Ключові слова: нерівність, корупція, небезпека, суспільство, держава.

Tymoshenko V.I. Injustice and poverty as a threat to the national security of Ukraine.

Injustice, poverty, socio-economic inequality are analyzed from the point of view of factors that threaten the national security of Ukraine. The sources of injustice lie in the nature of man, his natural selfishness, the desire to satisfy his needs at the expense of other people. Social injustice manifests itself in conflicts between society and the government, and individuals. Economic manifestations of injustice are noticeable when the principle of equivalence of remuneration for an individual's work is violated in social relations or there is non-equivalent punishment for the damage caused. Injustice in the sphere of political relations manifests itself as a violation of the rights and freedoms of citizens guaranteed by current legislation. Injustice in legal relations appears as a violation of the principle of equality of all citizens before the law. Achieving socio-economic equality is hindered by corruption, which is a huge threat to national security. The consequence of injustice is the stratification of society into rich and poor, the destruction of the middle class. Injustice has a specific effect on political relations, the

implementation of state policy at all levels, and makes the formation of civil society impossible. The result of this form of people's life is marginalization and socio-economic degradation of society, which leads to crises, conflicts, anomie, tensions and social explosions. Injustice, poverty, and socioeconomic inequality are significant threats to national security. Modern science should investigate the main factors of the reproduction of social injustice, find ways to overcome poverty and introduce an effective mechanism for the elimination of social and economic inequality. In view of the spread of corruption in Ukraine, failure to bring corrupt officials to justice, which is provided for by the current legislation, and other violations of the law, we can also talk about legal inequality, which is unacceptable in a civilized state and is the greatest threat to the national security of Ukraine.

Key words: inequality, corruption, danger, society, state.

Постановка проблеми. Відмітною ознакою сучасного українського суспільства є несправедливість, постійний страх за своє життя, зневіра щодо можливостей змін на краще, корупція, постійні трансформації та реформи, кожна з яких лише погіршує життя народу, відсутність натяку на стабільність, занепад економіки, соціальна нерівність, бідність більшої частини населення, величезний розрив між багатими й бідними, а отже й економічна нерівність, порушення прав людини. Картину доповнює зниження якості освіти, руйнація сфери охорони здоров'я, згорання соціального захисту, занепад науки, фінансування якої все більше скорочується, а захист дисертацій низького рівня, написаних на замовлення так званими «цехами» та «науковими рабами», став нормою. Криза соціальної сфери стимулює конфлікти в суспільстві. На жаль, вказані процеси відбуваються на фоні війни, яку Росія вже третій рік веде проти України. Все це не сприяє національній безпеці, є величезною загрозою для неї.

Терміном «загрози національній безпеці України» позначаються явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», національна безпека – це «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [1]. Загрози національній безпеці України є перешкодою її сталому розвитку.

Держава, яка конституційно проголошена як демократична, соціальна і правова, зобов'язана забезпечити своїм громадянам можливість реалізації прав, свобод і законних інтересів. Перешкодою цьому є різні загрози, певна частина яких постійно аналізується в науковій літературі. При цьому відсутні загальнотеоретичні дослідження таких загроз національній безпеці України, як несправедливість та бідність, що негативно впливає на її забезпечення. Специфіка вказаних загроз, їх причини та характер шкоди, до якої вони призводять, потребує специфічних заходів попередження та спонукає до пошуку найбільш ефективних способів боротьби з небезпекою. Отже, тема статті актуальна та важлива.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття національної безпеки, сутність цього феномену та його значення для людини, суспільства і держави вже досліджено в різних галузевих та прикладних аспектах. Так, концептуальні засади національної безпеки та комплексну характеристику глобалізаційно-інтеграційних чинників, які здійснюють вплив на її забезпечення, викладено в монографії Г.П. Ситника та М.Г. Орел [2]. О. Литвинов дослідив злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів, при цьому зосередив увагу на системі забезпечення кримінологічної безпеки [3]. Деякі джерела загроз національній безпеці в умовах глобалізаційних процесів розглянуто в статті В.І. Білого та В.М. Михальчук [4]. Вплив екології на національну безпеку розглядається в статті А. Фоглера [5]. Підстави таємниці, пов'язаної з національною безпекою, проаналізовано в роботі М. Хайде і Ж.-П. Вільнев [6]. Дослідження корупції, яка загрожує національній безпеці в країнах, що входять до Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), простежили Д.К. Буй, С.Т. Буй, Н.К.Т. Ле, Л.М. Нгуєн, Т. Дау і Т. Тран [7]. Механізм комплексної системи безпеки в Україні після війни обгрунтував Я. Ентоні [8]. Однак поза увагою авторів залишаються проблеми несправедливості, соціальної та економічної нерівності, бідності, впливу цих факторів на національну безпеку. Відповідно дослідження вказаних питань є актуальним завданням юридичної науки.

Метою статті та завданням автора є аналіз факторів несправедливості, економічної та соціальної нерівності, бідності, що є загрозою національній безпеці України, та позначення можливостей запобігання цій загрози.

Методологічною основою статті став діалектичний та феноменологічний підходи, а також формально-логічний, системний та структурно-функціональний методи.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі єдине розуміння терміна «національна безпека» відсутнє. Найчастіше під національною безпекою розуміють стан захищеності людини, суспільства та держави від будь-яких загроз, а також належний захист національних інтересів у різних галузях та напрямках. У понятті «національна безпека» значення слова «національна» зазвичай тлумачиться як те, що відноситься до тієї чи іншої держави незалежно від того, скільки та які нації у ній проживають. При цьому категорія «національна безпека» передає значення охоронюваних об'єктів точно й широко, додаючи до них крім держави ще й особу та суспільство. Інакше кажучи, національна безпека ототожнюється з безпекою державно організованого суспільства, отже, безпека будь-якого соціального суб'єкта входить до змісту національної безпеки.

Факторів, що загрожують національній безпеці, досить багато. Особливе місце серед них займає несправедливість, бідність, соціальна та економічна нерівність. Так, у суспільному житті завжди має місце несправедливість, що стало підставою багатьох ідей та теорій справедливості. Джерела несправедливості полягають у природі людини, її природному егоїзмі, прагненні задовольнити свої потреби за рахунок інших людей. Людина не може позбутися природного егоїзму, а значить джерела несправедливості вічні. Однак несправедливість прийнятна до певної межі, яка визначається багатьма умовами, перш за все свідомістю, соціальним середовищем, політичною системою, соціальним статусом людини, її культурним рівнем, правовою свідомістю тощо. Справедливість же зазвичай сприймається як право, встановлене більш сильними для решти соціуму. Тобто справедливість є лише визнаною більшістю формою несправедливості.

Сутність соціальної несправедливості проявляється в конфліктах між суспільством та владою. Виникає та відтворюється соціальна несправедливість у процесах соціальних взаємодій влади та суспільства, громадян та суспільних інститутів. На рівні соціальних взаємодій поняття «соціальна несправедливість» сприймається як сукупність вчинків, суспільних відносин, комунікацій, які принижують людську гідність, звужують сфери вільної життєдіяльності та самовизначення, а також розцінені соціальними групами як несправедливість, що обов'язково включає психологічне переживання особою стосовно свого соціального статусу.

Встановити співвідношення рівності-нерівності та справедливості досить легко. Так, справедливою буде рівна винагорода за рівну працю і нерівна – за нерівну. З іншого боку, несправедливим можна вважати рівну винагороду за нерівну працю, і нерівну – за рівну. З цього випливає, що рівність і нерівність між людьми можуть бути однаково як справедливими, так і несправедливими.

В ідеальних суспільних відносинах не повинно бути несправедливої нерівності, але в реальності вона існує, поділяючи суспільство на тих, хто є суб'єктом несправедливості та об'єктом несправедливого ставлення до себе. Економічне вираження несправедливості помітне тоді, коли в соціальних відносинах порушується принцип еквівалентності відплати за працю індивіда чи еквівалентне покарання за завдану шкоду. Несправедливість у сфері політичних відносин проявляється як порушення прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією України, Загальною декларацією прав людини тощо. Несправедливість у правових відносинах виявляється як порушення принципу рівності всіх громадян перед законом. Повна реалізація такої рівності практично неможлива через прорахунки та помилки при виробленні правових норм, а також через корупцію, що є величезною загрозою національній безпеці.

Корупція глибоко проникла в суспільні відносини, свідомість людей. В економічному сенсі корупція є латентною нелегальною формою соціально несанкціонованих обмінних і розподільчих відносин, що обмежують економічну свободу, свободу конкуренції та доступу громадян і бізнесу до національних ресурсів. Корупція в соціально-правовому ракурсі може розглядатися в національному масштабі як генератор дисфункцій у системі інститутів управління, що призводять до порушення балансу інтересів у суспільних відносинах, що склалися. Феномен корупції відноситься до найбільш небезпечних явищ, що розмивають легітимні основи права, держави та економіки. Корупція руйнує підстави, на яких тримається саме суспільство.

Національній безпеці загрожує соціальна нерівність. Різке соціальне розмежування, злидні більшості населення – це соціальні феномени, які в сучасній Україні реалізовані повною мірою. Терміном «соціальна нерівність» позначають положення в суспільстві, коли окремі соціальні групи мають різний соціальний статус, що тягне за собою різні можливості доступу до ресурсів і, відповідно, економічну нерівність. Істотна нерівність у доходах, тобто несправедлива поляриза-

ція населення за доходами та матеріальним становищем «підсилює низхідну соціальну мобільність насамперед низькодохідних верств населення» [9].

Повна рівність неможлива. Недосяжна вона не лише завдяки різним фізичним та розумовим даним людей, а й внаслідок різного соціального статусу цих людей, якості та значимості їхньої праці. Нерівність індивідів є природним явищем, – всі люди різні, відмінності між людьми зумовлені їх фізіологічними та психічними особливостями. Однак не є природною економічна нерівність, вона може бути лише наслідком несправедливості, за якої стає реальністю нерівність у доходах, майнова нерівність, нерівність у розподілі багатства. У результаті з'являються багаті й бідні. Бідність породжується нерівністю, що виникає у сферах виробництва, розподілу та споживання та обмежує доступ населення до основних ресурсів – високої заробітної плати, високооплачуваних робочих місць, якісних медичних та освітніх послуг тощо. Антиподом нерівності є зрівнялівка. Зрівнялівка щодо розподілу власності та доходів населення здатна підірвати економічний розвиток, однак має бути певна розумна межа економічної нерівності. Величезні багатства окремих осіб, до того ж сумнівно отримані, породжують соціальну напругу, підривають можливості сталого розвитку та загрожують національній безпеці. Бідні не можуть бути соціальною опорою держави. Заслугує на увагу думка Р. Марутян, що «темою наукових досліджень і суспільних дискусій має стати проблема несправедливості і бідності, а не нерівності» [10].

Соціальна нерівність є однією з причин протиправної поведінки. Наслідком соціальної нерівності є деформація соціальної сфери, погіршення стану здоров'я населення, у тому числі здоров'я психологічного, збільшення кількості осіб з алкогольною або наркотичною залежністю, що позначається на поведінці окремо взятої людини, її деградації та зростанні показників злочинності [11, с. 7]. Нині злочинність стала впливовим елементом соціальної структури, про що свідчить виконання нею таких функцій, як спрощення соціальних зв'язків, консолідація та реструктуризація відносин у системі соціальної стратифікації, прискорення та полегшення процедури прийняття координаційних рішень шляхом скорочення бюрократичних бар'єрів, лобювання тощо.

Одним із наслідків зміни соціальної структури та криміналізації суспільства є відчуження малозабезпечених груп населення від суспільства, зростання недовіри до інших людей та суспільних інститутів. Такі групи населення досить швидко маргіналізуються. З погляду соціальної філософії та соціології, маргінальність – це стан особистості, знехтуваної суспільством або конкретною спільнотою через заперечення або невиконання нею норм, правил і вимог цього суспільства. Самі маргінали асоціюються з тими, кого називають соціальними аутсайдерами. Маргінальність позначається на суспільних процесах, сприяє дезорганізації суспільного життя, створює комплекс проблем, аж до конфліктів, протиправної поведінки та аномії [12, с. 13].

Аномія являє собою негативне явище, прояв соціальної патології, що відображається в наступному: суттєве зниження значущості моральних та правових норм, їх порушення; дезорганізація соціальних та політико-правових інститутів, ослаблення їхнього впливу, насамперед впливу держави; зниження стабільності всього суспільства, руйнація суспільної солідарності; значне зниження соціальної дисципліни; дезінтеграція суспільства; конфлікти між соціальними групами; поділ суспільства на «лідерів» та «невдах». Подолання маргіналізації суспільства та аномії має йти шляхом максимальної нейтралізації їх соціоструктурних та світоглядних детермінантів, переорієнтації суспільства на правомірну поведінку, підвищення ефективності правових норм, а також утвердження принципу верховенства права та зростання громадянської активності кожної людини.

Повертаючись до проблеми бідності, слід зазначити, що в 2023 р. за межею бідності в Україні опинилися 67% українців. Країна майже повернулася на рівень бідності 2001 року, втративши 20 років через корупцію та війну, розв'язану Росією проти України. За даними Світового банку, понад 7 млн людей в Україні опинилися за межею бідності [13]. Світовий банк зараховує Україну до країн, де бідною вважають людину, яка живе на менш ніж 5,5 доларів на день (приблизно 213 гривень за курсом на середину березня 2024 р.). Тобто, бідними є люди, які живуть на менш ніж 6 тисяч гривень на місяць [14]. Якщо з 1 січня 2024 року розмір державної соціальної допомоги людям, що досягли пенсійного віку, але не мають належного трудового стажу, складає 2 361 грн, відповідно є особи, що живуть на 79 грн в день. А є й такі, що не отримують нічого. Бідність і злидні, як відомо, породжують конфлікти в суспільстві та злочини проти власності. Величезна прірва між багатими й бідними, знищення середнього класу призводить до руйнації економіки.

До бідних в Україні можуть належати й працюючі особи, зазвичай це вчителі, працівники культури, лікарі, вчені, тобто громадяни, чия заробітна плата нижча за прожитковий мінімум, а

також пенсіонери, інваліди, студенти, багатодітні та неповні сім'ї, біженці та переселенці, бездоглядні діти та інші. Новацією нашої країни стало те, що бідною може бути людина, яка працює на кількох роботах.

Бідність веде до збільшення смертності, скорочення чисельності корінного населення, його маргіналізації, розпаду сімей, погіршення здоров'я населення, зокрема поширення психічних захворювань. Відбувається деградація соціуму, його алкоголізація, збільшується кількість наркоманів. Бідність сприяє дегуманізації людських відносин, зростанню злочинності, поширенню екстремізму й тероризму, веде до зниження рівня та якості життя. Вона специфічно впливає на політичні відносини, реалізацію державної політики на всіх рівнях, унеможливорює становлення громадянського суспільства. Соціальна політика останніх років не зменшує бідність, але швидкими темпами сприяє скороченню бідних за рахунок їх вимирання. Все це аж ніяк не сприяє національній безпеці.

Висновки. Несправедливість і бідність є найбільш гострими проявами кризи сучасного суспільства. Соціальна несправедливість проявляється у неадекватному становищі суб'єкта у соціумі, визначеному з урахуванням прийнятих стандартів і правових норм, неадекватному розподілі матеріальних благ та інших ресурсів, порушенні прав людини, низькій самооцінці суб'єктом своїх можливостей, цілковитій залежності безправної людини від корупціонерів, чиновників, криміналітету, від будь-кого, хто виявиться більш спритним, сильним, багатим, нахабним тощо. Соціальна несправедливість не лише сприяє різкому зниженню якості та рівня життя населення, його масовому зубожінню, а й зростанню деструктивно-песимістичного потенціалу суспільної свідомості, деформаціям у сфері ціннісних орієнтацій, правової свідомості. Це істотна загроза національній безпеці України.

Бідність в Україні досягла небачених раніше масштабів. Бідними вже є переважна більшість населення. Водночас бідність стала особливим стилем життя, що передається з покоління в покоління, нормою поведінки, стереотипом сприйняття та психології. Результат такої форми життєдіяльності людей – маргіналізація та соціально-економічна деградація суспільства, що призводить до криз, конфліктів, аномії, напруженості та загрози соціальних вибухів.

Перешкодою до розвитку суспільства є нерівність. Соціальна нерівність спонукає членів соціуму до невдоволення діями влади, до виникнення конфліктних ситуацій, до сприйняття соціальної нерівності з позицій соціальної несправедливості та усвідомлення відсутності рівності можливостей. Соціальна нерівність сприймається як деструктивне явище, як зло, що необхідно подолати. Усі ці фактори загрожують національній безпеці.

Сучасна наука має дослідити основні фактори відтворення соціальної несправедливості, знайти способи подолання бідності та запровадити дієвий механізм ліквідації соціальної та економічної нерівності. З огляду на небачене поширення в Україні корупції, неприягнення корупціонерів до відповідальності, яка передбачена чинним законодавством, інші порушення прав і свобод людини і громадянина можна говорити й про правову нерівність, що неприпустимо в цивілізованій правовій державі та є найбільшою загрозою національній безпеці України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018. № 2469-VIII: станом на 31.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Ситник Г.П., Орел М.Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: підручник / Г.П. Ситник, М.Г. Орел; за ред. Г.П. Ситника. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/336/files/7148e643-1410-42f1-a6b6-f4cf15aeb638.pdf>.
3. Литвинов О. Злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 9–16. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/29/1.pdf>.
4. Білий В.І., Михальчук В.М. Основні напрями забезпечення національної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 92–98. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.92.
5. Vogler A. Barking up the tree wrongly? How national security strategies frame climate and other environmental change as security issues. *Political Geography*. 2023. Vol. 105, August. URL: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2023.102893>.
6. Heide M., Villeneuve J.-P. Framing national security secrecy: A conceptual review. *International Journal*. 2021. Vol. 76(2). P. 238–256. URL: <https://doi.org/10.1177/00207020211016475>.

7. Two decades of corruption research in ASEAN: A bibliometrics analysis in Scopus database (2000–2020) / Dung Quoc Bui et al. *Cogent Social Sciences*. 2021. № 7: 2006520. doi.org/10.1080/23311886.2021.2006520.
8. Anthony I. Security governance after the war in Ukraine. *Security Science Journal*. 2023. Vol. 4 No. 2. P. 7–17. DOI: 10.37458/ssj.4.2.1.
9. Дмитрук Д.А. Соціально-економічна нерівність: чинники формування та механізми закріплення. 2011. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2011/01/15-30__no-1__vol-36__2011__UKR.pdf.
10. Марутян Р. У чому різниця між нерівністю і несправедливістю? Що є більш неприйнятним для суспільства і з чим треба боротись? 2018, 24 серпня. URL: <https://matrix-info.com/borotba-z-nespravedlyvistyuu-chy-z-nerivnistyuu-vichna-sotsialna-dylema/>.
11. Тимошенко В.І. Криміногенні фактори протиправної поведінки. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 93 / Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2023. С. 4–12. DOI: 10.33663/1563-3349-2023-93-4.
12. Tymoshenko V.I. Interdependence of marginality and anomie. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. Vol. 27(2). P. 9–16. DOI: 10.33270/0122272.09.
13. Абрамова Ю. Скільки українців живуть за межею бідності: демограф заявив, що Україна повернулася на 20 років назад. 2023, 17 жовтня. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/za-mezheyu-bidnosti-67-ukrayinciv-demograf-zayaviv-scho-cherez-viynu-ukrayina-povernulasya-na-20-rokiv-nazad-2431633.html>.
14. Через війну в Україні значно зріс рівень бідності. 2023, 31 жовтня. URL: <https://novirubezhi.com.ua/novyny/cherez-vijnu-v-ukrayini-znachno-zris-riven-bidnosti/>.